

ISSN: 1304-8015

Modern Türklük Araştırmaları Dergisi

Journal of Modern Turkish Studies

Cilt 10, Sayı 4 (Aralık 2013)

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

Telif Hakkı©Ankara Üniversitesi

Editör

F. Sema **Barutcu Özönder**, Prof.Dr.
Ankara Üniversitesi
Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü
Sıhhiye . Ankara
Tel.: (+90 312) 310 32 80 / 1285 Faks: (+90 312) 310 57 13
E-posta: barutcu@humanity.ankara.edu.tr

Yardımcı Editörler

Saime Selenga **Gökgöz**, Doç.Dr. (Hacettepe Ü, Ankara)
Gülsüm **Killi Yılmaz**, Doç.Dr. (Ankara Ü, Ankara)
G. Selcan **Sağlık Şahin**, Yrd.Doç.Dr. (Ankara Ü, Ankara)

İngilizce Dil Editörü

Arda **Arıkan**, Doç.Dr. (Akdeniz Ü, Antalya)

Rusça Dil Editörü

Berdi **Sarıyev**, Doç.Dr. (Ankara Ü, Ankara)

Yayın Kurulu Üyeleri

Erkin **Emet**, Yrd.Doç.Dr. (Ankara Ü, Ankara)
Nuraniye **Ekrem**, Yrd.Doç.Dr. (Ankara Ü, Ankara)
Melek **Erdem**, Prof.Dr. (Ankara Ü, Ankara)
M. Rıza **Heyet**, Öğr.Gör. (Ankara Ü, Ankara)
Filiz **Kılıç**, Yrd.Doç.Dr. (Ankara Ü, Türkiye)
Aynur **Öz Özcan**, Doç.Dr. (Ankara Ü, Türkiye)
Ufuk **Tavkul**, Prof.Dr. (Ankara Ü, Türkiye)
Erdoğan **Uygur**, Doç.Dr. (Ankara Ü, Türkiye)

Danışma Kurulu Üyeleri

Yavuz **Akpınar**, Prof.Dr. (Türkiye)
Eralp **Alışık**, Yrd.Doç.Dr. (Türkiye)
Durmuş **Arık**, Prof.Dr. (Türkiye)
Júlia **Bartha**, Dr. (Macaristan)
Tsend **Battulga**, Dr. (Moğolistan)
Mönhcargal **Bazarragçaa**, Prof.Dr. (Moğolistan)
Tamara G. **Borgoyakova**, Prof.Dr. (Hakas C-RF)
Salican **Cigitov**, Prof.Dr. (Kırgızistan)
Gülzura **Cumakun**, Prof.Dr. (Türkiye-Kırgızistan)
Erkin **Ekrem**, Doç.Dr. (Türkiye)
Seyfettin **Erşahin**, Prof.Dr. (Türkiye)
İşmuhammed G. **Galyautdinov**, Prof.Dr. (Başkurdistan – RF)
Fuad **Ganiyev**, Prof.Dr. (Tataristan - RF)
Shimin **Geng**, Prof.Dr. (Çin)
Cevat **Heyet**, Prof.Dr. (İran)
Zafer **İlbars**, Prof.Dr. (Türkiye)
Abduvali **Kaydarov**, Prof.Dr. (Kazakistan)
Rüya **Kılıç**, Doç.Dr. (Türkiye)
İgor **Kormuşin**, Prof.Dr. (Rusya)
Lala **H. Kuliyeva**, Prof.Dr. (Azerbaycan)
G. **Jorigt**, Prof.Dr. (İç Moğolistan –Çin)
İbrahim **Maraş**, Doç.Dr. (Türkiye)
Anvar **Mokayev**, Doç.Dr. (Kırgızistan)
İsmail **Musayev**, Prof.Dr. (Azerbaycan)
Guldarhan **Nurgaziyevna**, Prof.Dr. (Kazakistan)
Nevzat **Özkan**, Prof.Dr. (Türkiye)
M. Cihat **Özönder**, Prof.Dr. (Türkiye)
Berdi **Sarıyev**, Doç.Dr. (Türkmenistan)
Akseleu **Seydimbekov**, Prof.Dr. (Kazakistan)
Gülşen **Seyhan Alışık**, Prof.Dr. (Türkiye)
Almas **Şayhulov**, Prof.Dr. (Başkurdistan –RF)
Aleksandra T. **Tıbıkova**, Prof.Dr. (GAltay - RF)
Litip **Tohti**, Prof.Dr. (Çin)
Vahit **Türk**, Prof.Dr. (Türkiye)
Myagmarsuren **Uuganbayar**, Doç. Dr. (Moğolistan)
Yuri İ. **Vasil'ev**, Doç.Dr. (Saha Yeri - RF)
Oyun M. **Viktorovna**, Prof.Dr. (Tuva - RF)
Özen **Yaylagül**, Doç.Dr. (Türkiye)
Naciye **Yıldız**, Prof.Dr. (Türkiye)
Mirfatih **Zekiyev**, Prof.Dr. (Tataristan - RF)
Peter **Zieme**, Prof.Dr. (Almanya)

Modern Türklük Araştırmaları Dergisi, çift hakemli bilimsel e-dergidir; MLA (Modern Language Association) International Bibliography (New York/ABD) tarafından taranmakta ve dizinlenmektedir.

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

Telif Hakkı©Ankara Üniversitesi

ISSN: 1304-8015
http://mtad.humanity.ankara.edu.tr
E-posta: mtad.editor@gmail.com

Modern Türklük
Araştırmaları Dergisi
Cilt 10, Sayı 4, Aralık 2013

İçindekiler

F. SEMA BARUTCU ÖZÖNDER, Sunuş 5

Makaleler

КУШИМ ЛЕКЕРОВИЧ ЕСМАГАМБЕТОВ, Мустафа Чокай о Турции 20–30-х годов XX в. 7

ŽOFİE UÇAR, XIX. Yüzyıldaki Avrupalı Seyyahların Gözüyle Osmanlı Kıyafetleri Üzerine Bazı Tespitler 26

RÜYA KILIÇ, Gerçeklik ve Kurgu Olarak Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İstanbul'da İntihar 43

MUSTAFA CAN TEZİÇ, 1900-1919 Yılları Buryatya Örneğinde Primordial Bir Olgu Olarak Grup aidiyeti, Coğrafya ve Moğol Dünyası 71

ELVİNA ABDUVALİYEVA ER, Kırım Türkçesinin Bugünkü Durumu 94

ZHAZİRA OTYZBAYEVA, Kazakistan'da Alfabe Hareketleri ve Günümüzdeki Kazak Latin Alfabesi Tartışmaları 111

OZODA TOJİBAYEVA, История прозаического переложения в узбекской литературе 126

БЕЙСЕНОВА ЖАЙНАГУЛЬ САБИТОВНА, Мотивологическая картина тюрко-славянского мира в терминологии 136

MURAT CERİTOĞLU, *Er-* ve *Bol-* Ana Yardımcı Eylemleriyle Oluşturulan Birleşik Eylemlerin Kılınışı Üzerine 153

MUSTAFA LEVENT YENER, *Ki*'li Tümceleri Yeniden Düşünmek: *Ki*'li Tümceler Birleşik Tümce Midir Yoksa Bağlı Tümce Midir? 165

NİHAL YETKİN KARAKOÇ, Text Reduction as a Technical Constraint in Subtitling versus Humor Translation 177

FİLİZ KILIÇ, Kırgız Türkçesinin İçkilik Ağzında /-l-/ Düşmesi 188

JASİM Z. JASİM, Kerkük Merkez Ağızlarında ɟ > ɟʲ, c > cʲ Ünsüz Değişmeleri 196

Haber

SHAHROUZ AKHATABAI, *Çağdaş Türklük Araştırmaları Sempozyumu*, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, 19-22 Kasım 2013, Ankara/TÜRKİYE 215

Tanıtma

MELEK ERDEM, *Kars İlinin Somut Olmayan Kültürel Mirasının Haritalandırılması*. UNESCO - Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Kars 2011, 175 s. 224

Vefeyat

GÜLSÜM KİLLİ YILMAZ, Büyük Dilbilimci Prof.Dr. Mayya İvanovna Çeremisina'yı Kaybettik 230

Modern Türklük
Araştırmaları Dergisi
Cilt 10, Sayı 4 (Aralık 2013), ss. 165-176
DOI: 10.1501/MTAD.10.2013.4.48
Telif Hakkı©Ankara Üniversitesi
Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü

Ki'li Tümceleri Yeniden Düşünmek: *Ki*'li Tümceler Birleşik Tümce Midir Yoksa Bağlı Tümce Midir?

Mustafa Levent Yener

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi (Çanakkale)

ÖZET

Türkiye Türkçesinin sözdizimi ile ilgili çalışmalarda, Hint Avrupa dillerinin sözdizimi sınıflandırmaları dikkate alınarak birleşik tümce olarak kabul edilen *ki*'li tümceler; bağlama sözcüğünün ve bağlaç terimimin anlamı, sözdiziminin koyduğu ilkeler göz önünde tutularak bağlı tümceler olarak sınıflandırılmalıdır. Bağlayıcı biçimbirimlerle bir araya getirilmiş; ancak morfolojik olarak bağımsız iki tümcenin art arda sıralanması olarak tanımlanan bağlı tümceler sınıfı, *ki*'li tümce yapılarına daha uygundur. Farsça ya da İngilizce dil çalışmalarında, bu gibi yapılar birleşik tümce şeklinde sınıflandırmıştır. Bu; Türkçe sözdizimi çalışmalarında varılacak bir sonuç olmamalıdır. Farsça veya İngilizce dil çalışmaları, kendi terminolojisi içinde, kendi dillerinin yapısından hareketle sonuçlara varır. Bu sonuçları, doğrudan Türkçeye kopyalamak mantıkî hataları da beraberinde getirecektir. Türkçe sözdizimi çalışmaları, kendi terimleri ve Türkçenin kendi olanakları içinde gerçekleştirilmelidir.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

Ki, birleşik cümle, bağlı cümle, sözdizimi, ki'li birleşik cümle.

ABSTRACT

When one considers the meaning of the word "to conjoin" and the term "conjunction" together with the principles of Indo-European syntax, the sentences constructed with *ki* must be classified as compound sentences not complex sentences; because this type of sentences consists of two simple sentences bound by coordinative conjunctions. It should not be the conclusion at which studies of Turkish syntax must arrive just because Persian and English studies call the sentences constructed with ki complex and this type of structures resembles the Turkish structures constructed with gerundials. The nomenclature of Persian and English are derived from their own languages; but copying these nomenclatures directly to Turkish will cause logical imperfections. The sentences constructed with *ki* must be classified as bound sentences in Turkish syntax. Turkish syntactic studies must be executed with its own

nomenclature and in its own potentiality.

KEY WORDS
Ki, compound sentence, complex sentence, compound sentences constructed with *ki*.

Türkçede birleşik tümce konusu oldukça tartışmalıdır. Dilbilgisi ve sözdizimi üzerinde çalışan çok sayıdaki Türkolog, Türkçede birleşik tümce olmadığı kanısında çeşitli nedenlerle birleşirken bir kısmı ise birleşik tümceyi kabul etmektedir. Türkçe sözdizimi çalışmalarında, sadece *-sA* şart ekiyle ve *ki* bağlacıyla kurulan tümceler, birleşik tümce olarak kabul edilirken sıfat-eylem, belirteç-eylem ve ad-eylemler ile kurulan tümcelerin tümü basit tümceler sınıfına sokulmaktadır (Eckmann 1959: 27-58, Gülsevin 1990, Zülfikar 1995: 648, Savran 1999: 330, Ergin 2002: 405, Karaağaç 2011: 238).

Ki bağlacı ile kurulmuş tümceler konusunda yapılan değerlendirmelerde, Farsça *ki* bağlacı ile kurulan tümcelerin, yapısal olarak dönüştürülerek Türkçe sözdizimiyle karşılaştırıldığı görülür. Farsçada birleşik olarak sınıflandırılan *ki*'li tümceler yapısal dönüşüm uygulandığında Türkçede eylemsilerle karşılıklarını bulurlar. Bu dönüşümlerde varılan sonuçlara rağmen *ki*'li tümceler birleşik kabul edilirken Türkçede eylemsi yapılarıyla kurulan karşılıkları birleşik olarak sınıflandırılmaz. Bu, ilginç bir tezat arz etmektedir.

Özne Yardımcı Cümleli Bağımlı Birleşik Cümle	**Basit Cümle**
Daha sonra anlaşıldı ki, kendileri de geçim sıkıntısı çekiyorlardı.	*Kendilerinin de geçim sıkıntısı çektikleri daha sonra anlaşıldı.*
Tarihte açık olarak görülüyor ki, bir kültür ancak kendi toplumunun tarihi varlığında ortaya çıkabilir.	*Bir kültürün ancak kendi toplumunun tarihi varlığında ortaya çıkabildiği tarihte açık olarak görülüyor.* (Mehmedoğlu 1999: 224).

Buradaki yapısal dönüşümle iki yapı eşleştirilmiştir; ancak Türkçeye özgü, eylemsi ile kurulan yapılar geleneksel anlayışla basit olarak kabul edilmiştir. Buna karşılık *ki* bağlacıyla kurulmuş tümceler bağımlı birleşik tümce olarak Farsça adlandırmayla ele alınmıştır.

Bu durumda iki soru ortaya çıkmaktadır: Birincisi, iki farklı dil ailesinden gelen, sözdizim kuralları birbirlerinden farklı olan tümceler, derin yapıları/anlamları sabit kalmak suretiyle, yüzey yapıları dönüşüm kuralları çerçevesinde değiştirilerek karşılaştırılabilir mi? Karşılaştırılırsa varılacak sonuç ne kadar doğru olur? İkincisiyse yapısal olarak farklı; biri Türkçenin söz dizim kurallarından çıkan diğeri ise yabancı bir dilden kopyalandığı (Grønbech 2000: 44-49, Doğan 2006: 29-40, Johanson 2007: 103-

120) konusunda uzlaşılan iki yapı birbirleriyle karşılaştırılıp birine birleşik diğerine basit demek ne kadar doğrudur? Johanson bu konudaki itirazlarını şöyle dile getirmiştir:

> " Yüklemi bir fiilimsi (ad fiil, ortaç ya da ulaç) olan Türkçe önermeler, Hint-Avrupa dillerindeki 'yardımcı tümcelerin hiç olmazsa sırf dağılım bakımından yakın karşılıklarıdır. Ne tipolojik sözdizimi farklılıkları ne de morfolojik farklar –yani Türkçe yan önermelerde yüklemin bir çekimli fiil olmayışı- bu benzerliği örtmemelidir. Görevsel düzeyde de önemli koşutluklar olduğu kuşkusuzdur. Avrupa dillerindeki normal çeviri eşlerine karşılık olarak Türkçe fiilimsi önermelerinin 'tam bir düşünceyi' anlatamadığı yolundaki itirazların anlamsızlığı açıktır. Sırf biçim ya da sözde anlam farklarına dayanan bu gibi basit yargıların bizce değeri yoktur. " (Johanson 1975: 525)

Yabancı dillerdeki tümceler nasıl sınıflandırılmakta ve bu neye dayanmaktadır?

Bu konuda konuşabilmek için Hint-Avrupa dil ailesinin coğrafi olarak birbirlerinden uzak, iki yaygın dili, örnek olarak alınıp ilk önce İngilizceye bakıldığında İngilizceyi en basit şekilde öğretmeye çalışan el kitaplarında, tümce türleri *basit* (simple), *birleşik* (compound) ve *karmaşık* (compound) olarak sınıflandırıldığı görülür (Jarvie 1993: 119-129).

Bu adlar ile birlikte tümce örnekleri incelenecek olursa:

Simple Sentence (basit tümce) başlığı altında sınıflandırılan tümceler, "*tek bir düşünce taşıyan tümceler*" olarak tanımlanır ve "*daha küçük parçalara ayrılamayan*" tümceler olarak nitelenirler (Jarvie 1993: 117). Bu tip tümceler için "*It was a lovely day.* (Güzel bir gündü.)" örneği verilir. Bu tümce içerdiği düşünce, ilettiği mesaj bakımından daha küçük parçalara ayrılamaz. Yani tek bir düşünce, ileti ya da yargı içermektedir.

Compound Sentence (birleşik tümce) olarak sınıflandırılan tümceler için "*Birden fazla düşünce içeren tümcelerdir ve bu tümceler koordine edici bağlaçlarla bağlanırlar. Her tümce tek başına bir tümce olarak değerlendirilebilir.*" denir (Jarvie 1993: 128). Bu tümceler "ve, veya, fakat, ama" gibi tümce bağlaçlarıyla bağlanmıştır. Örnek olarak şu tümceler verilmiştir: "*I travelled by bus and John went by taxi.* (Ben otobüsle gittim ve John taksiyle gitti.)", "*I liked Florence but I didn't like Rome.* (Floransa'yı beğendim; ama Roma'yı beğenmedim.)" (Jarvie 1993: 128). Bu tümceler incelenecek olduğunda gerçekten iki bağımsız iletiye bölünebilen yapılar ortaya çıkacaktır:

TÜMCE I	BAĞLAÇ	TÜMCE II
I travelled by bus.	*and*	*John went by taxi.*
I liked Florence.	*but*	*I didn't like Rome.*

(Jarvie 1993: 128).

Complex Sentence (karmaşık tümceler) başlığı altında sınıflandırılan tümceler de

aynı kaynakta birden fazla düşünce ileten tümceler olarak incelenir. Bunları birleşik tümce olarak sınıflandırılan tümce yapılarından ayırmak için, *"bir ana tümceden ve bir de subordinat*[1] *tümceden*" oluştukları belirtilmiştir. Subordinat tümceler bitimli ya da bitimsiz eylemlerden oluşabilirler ve hiçbir şekilde *bağımsız bir tümce olarak* düşünce iletemezler (Jarvie 1993: 128-129). Bu tümceler; birbirleriyle yan tümce, ana tümce bağlantısını "when, which, that" gibi adıllarla kurarlar. Örnek olarak verilen tümcelerse şunlardır (Jarvie 1993: 129-139):

Temel tümce (asıl unsur)	**Yan tümce (yardımcı unsur)**	**Yan tümce (yardımcı unsur)**	**Temel tümce (asıl unsur)**
I phoned the police	*when I heard the shooting*.	Ateş edildiğini duyduğumda	polise telefon ettim.
It was clear	*that he was badly hurt*.	Kötü bir biçimde yaralandığı	belliydi.
She tells me	*that her father is in prison*.	Bana babasının hapiste olduğunu	söylüyor.
I won't reply to the letter	*which you wrote*.	Yazdığın mektubu	yanıtlamayacağım.

Tümce incelemelerinde koordinasyon terimi bize tümcelerin aynı statüde olmak üzere birleştiklerini anlatır. Aynı statüyü kazanmak için tümceler birbirlerine "ve, veya, fakat ama" gibi bağlaçlarla bağlanır. Subordinasyon terimi ise tümcelerin birbirlerine bağlandıklarını; ancak aynı statüye sahip olmadıklarını anlatır. Yan (subordinat) tümceler belirteç öbekleri oluşturmak için *although, since, when, if, until* gibi belirteçlere, isim ve sıfat öbekleri yapabilmek için *which, that, what, who, whom* gibi adıllara ihtiyaç duyar (Jarvie 1993: 129-139).

Farsçada tümceler yapıları bakımından ***cümlât-ı sâde (basit cümleler), cümlât-ı mürekkeb (bileşik cümleler)*** olmak üzere iki sınıfta incelenir. Birleşik tümceler ise kendi içlerinde ***cümlât-ı mürekkeb-i peyûste (sıralı bileşik cümleler)*** ve ***cümlât-ı mürekkeb vâbeste (bağımlı bileşik cümleler)*** başlıkları altında incelenmektedir (Yıldırım 2010: 334-348).

Cümlât-ı sâde (basit cümleler): Bir tek yargı/düşünce ya da duyguyu ifade eden tek bir çekimli fiile kurulu cümlelere cümlât-ı sâde denir. Basit cümleler görevleri bakımından başka hiçbir cümleye bağlı değillerdir. هوا تاریك شده بود. Hava kararmıştı.

[1] Subordinat: Yan, ast, tabi.

(Yıldırım 2010: 334).

Cümlât-ı mürekkeb (bileşik cümleler): Düşünce ve duygular tek bir cümleyle ifade edilemedikleri durumda, birden fazla cümle kullanılarak açıklama gereği duyulabilir (Yıldırım 2010: 334-335).

Cümlât-ı mürekkeb-i peyûste (Sıralı bileşik cümleler): Sıralı bileşik cümleler kuruluşça birbirlerinden tamamen bağımsız cümlelerin art arda gelmesiyle oluşurlar. Bu gruptan cümlelerde bağımsız cümleler, aralarındaki çeşitli anlam ilgilerinden dolayı art arda sıralanarak bileşik tümceyi oluştururlar. Bu cümle türünde bileşiği oluşturan her bağımsız cümle, yargılı bir anlatımdır. Sıralı bileşiği oluşturan cümleler, bağlaç yardımıyla ya da bağlaçsız olarak birbirlerine bağlanmaktadır. (Yıldırım 2010: 335-336).

من و علی در دبیرستان همکلاس بودیم. دبیرستان را به پایان رساندیم "Ben ve Ali lisede aynı sınıftaydık. Lise bitti." (Yıldırım2010: 335)

علی بسیار کوشید ولی موفق نشید. "Ali çalıştı; ancak başarılı olamadı"

می روم وبه او می گویم Gidiyorum ve ona söylüyorum.

سخنم نشیدی,عاقبتش دیدی Sözümü dinlemedin, sonucunu gördün.

(Yıldırım 2010: 335-336).

Birinci örnekten anlaşılacağı üzere Farsçada, aralarında anlamsal ilişki bulunan - yani bir metni oluşturan - bağımsız tümcelerin hepsi sıralı tümce sayılır. Benzer görüşler Türkçe sözdizimi çalışmalarında da dile getirilmiştir; ancak anlamlı bir bütün yani metin; aralarında konu, bakış açısı ve anlam açısından ilişki bulunan tümcelerin sıralanmasıyla oluşturulur. Aksi halde ortaya çıkacak şey bir metin değil, bir sayıklamalar yığını olur. Bu nedenle tümcelerin yapısal olarak sınıflandırılması çalışmalarında ölçüt anlamsal değil; morfolojik olmalıdır. Tümcenin anlamı, sözcüklerin sözlük anlamları ve diğer sözcüklerle kurdukları biçimsel ilişkilerden doğar. Sözcükler; dil içinde az çok sabit yapılar ve kurallar dâhilinde dizilirler; ancak bu sabit dizim kurallarına rağmen kullanılan sözcüklerin sözlük anlamalarının birbirleriyle olan ilişkileri milyonlarca değişik anlama yol açar. Bu nedenle yapı çalışmalarında, temel ölçüt anlam değil, yapı olmalıdır. Bu tümceler, metnin dışında tek tek ele alındığında kendilerinden daha küçük yargılara bölünemeyecek yapılardır ve aralarında herhangi bir morfolojik bağ bulunmadığı için –en azından Türkçe sözdizimi çalışmalarında- basit tümceler olarak yorumlanmalıdırlar.

İkinci ve üçüncü örneklere bakıldığında tıpkı İngilizcede birleşik ***(compound)*** tümce olarak sınıflandırılan aynı statüden tümcelerin; yani bitimli eylemlerle yapılan tümcelerin *bağlaç* yardımıyla bir araya getirilmesiyle oluşturulduğu görülür. Anlamsal ilişki yapısal ilişki ile desteklenmiştir. Burada Farsça ve İngilizcenin sözdizimine bakışlarının paralelliği görülmektedir. Dördüncü örnekte bağlayıcı bir biçimbirim kullanılmadan sıralanmış bir tümce örneği bulunur. Bu tümce tipi, Türkçe sözdizimi

kaynaklarının kiminde sıralı, kiminde bağlı olarak sınıflandırılmaktadır (Delice 2012: 167-168, Ediskun 1992: 386-389, Karaağaç 2011: 240-242, Karahan 2007: 85-95).[2]

> **"Cümlât-ı mürekkeb vâbeste (Bağımlı birleşik cümle):**Sıralı bileşik cümlelerde bileşiği oluşturan parçalar tek başlarına bir anlam ifade edebilen, bir mesajı karşı tarafa eksiksiz olarak iletebilen bağımsız cümlelerden oluşmaktadır. Bağımlı bileşik cümlelerde ise, **bileşiği** oluşturan unsurlar sıralı **bileşik** cümlelerdekinin tersine birbirleriyle çok yakın ilgi içerisinde bulunan; birinin -özellikle yan cümlenin- varlığının diğerinin varlığına bağımlı olduğu "فراکرد" cümleciklerden oluşurlar." (Yıldırım 2010: 337)

Tanıma bakıldığında, Farsçada ***cümlât-ı mürekkeb vâbeste (bağımlı bileşik cümle)*** olarak sınıflandırılan türün İngilizcedeki karmaşık ***(complex) tümceler*** ile paralellik gösterdiği görülür. Bu tip tümceler, her iki dilin sözdizimi anlayışında da tek başlarına düşünce iletemeyen bir ana tümcenin varlığıyla var olabilen yan tümceler ve bir ana düşünceyi ileten temel tümcelerden oluşur. Farsçada, İngilizcedeki "that, when, which" gibi soru ve gösterme adıllarının yerini *ki* bağlacı alır. Örneklerde görüleceği gibi kimi zaman aynı statüdeki çekimli eylemlerin birleştirilmesinde kullanılırken kimi zaman da statüleri aynı olmayan –sıfat-eylem, belirteç-eylem ya da ad-eylemden oluşmuş- düşünce parçalarını bağlar. Her iki durumda da Türkçede bu yapılar bir eylemsi ile ifadelerini bulurlar.

مردی که دیروز گریه می کرد امروز اینجا امد.	*Adam ki dün ağladı bugün buraya geldi*	*Dün ağlayan adam buraya geldi.*
حاکم فرمود که دستش ببرند	*Hakim emretti ki ellerini kesin.*	*Hakim ellerini kesmelerini emretti.*

(Yıldırım 2010: 334-348).

Farsçada ***cümlât-ı mürekkeb vâbeste (bağımlı bileşik cümle)*** olarak sınıflandırılan bu yapıda; yan tümceler özne, nesne, belirteç gibi görevlere girerler. Yan tümceler kimi zaman bitimli, kimi zaman da bir bitimsiz eylemle kurulabilirler. Her iki

[2] Delice, "Kullanımlarına Göre Cümleler" başlığı altında incelediği sıralı tümceleri bir bağlama morfemiyle bağlansa da, noktalama işaretiyle sıralansa da "sıralı (sıralanan) cümle olarak tanımlar (2012: 167-168). Ediskun, sıralı ve bağlı tümceler ayrımına gitmiştir; noktalama işaretiyle ilişkilendirilen tümcelere "sıralı", bağlaçlarla ilişkilendirilen tümcelere ise "bağlı cümleler" der (1992: 386-387). Karaağaç konuyu "Bağlı Cümle" başlığı altında sınıflandırdığı bu tip tümceleri bağlama edatları ve noktalama işaretleri ile bağlanan "sıralı bağlı cümleler" ve aralarından neden-sonuç, amaç-sonuç ve açıklama gibi anlama ilişkileri bulunup açıklayıcı bağlaçlarla bağlanan "açıklamalı bağlı cümleler" adıyla ikiye ayırmıştır (2011: 240-241). Bu açıdan bakıldığında Karağaç'ın yaklaşımı Farsça sözdizimi anlayışına benzemektedir. Karahan sıralı ya da bağlı cümleler ayrımına gitmeden tümcelerin bağlanma şekillerini inceler (2007: 85-95).

durumda da yan tümcecik eylem olma özelliğini korur tıpkı bağımsız bir tümcedeki özne, nesne, zarf gibi öğelere ayrılabilir. Türkçe sözdiziminde bunlar her iki durumda sıfat-eylem, belirteç-eylem veya ad-eylem gibi yapılarla karşılıklarını bulur. Yukarıda, Nimet Yıldırım'dan (2010: 334-348) yapılan alıntılar incelenecek olursa İngilizce ve Farsçanın sözdizimi anlayışlarının örtüştüğü ve Johanson'un eylemsilerle kurulan önermeler açısından Hint-Avrupa dillerinin Türkçeyle kıyaslanması hakkında "*Görevsel düzeyde de önemli koşutluklar olduğu kuşkusuzdur. Avrupa dillerindeki normal çeviri eşlerine karşılık olarak Türkçe fiilimsi önermelerinin 'tam bir düşünceyi' anlatamadığı yolundaki itirazların anlamsızlığı açıktır. Sırf biçim ya da sözde anlam farklarına dayanan bu gibi basit yargıların bizce değeri yoktur.*" (Johanson 1975: 525) şeklindeki eleştirisinin haklılığı açıkça görülür.

İngilizce ya da Farsça temelinde bakılacak olursa bu tümce sınıflamalarının Aristo'nun dil ve mantık alanında yaptığı çalışmalardan doğduğu sezilebilir (Demir, 2005: 185-187). Aristo mantık çalışmalarında sözcük ve sözcük türlerini değerlendirdikten sonra bizim dil çalışmalarında *gösterge* olarak tanımladığımız sözcükleri benzer bir bakış açısıyla *terim* olarak adlandırır ve terimlerin bir araya gelişini de *yargı* olarak tanımlar. Yargı, mantıkçılarla birlikte bugün dilcilerin de kullandığı bir terimdir ve tümce, yargı taşıyan anlatım birimi olarak tanımlanır. Yargı, Aristo'ya göre, herhangi bir konuda bilgi veren, doğruluğu ya da yanlışlığı ispatlanabilse de ispatlanamasa da her türlü tümcedir. "*Bugün hava soğuk.*", "*Bir zengin olsam.*", "*Buraya gelir misin?*" gibi kuruluşların hepsi birer yargıdır. Burada Aristo, başka bir ayrıma daha giderek *önerme* terimini ortaya atar. *Önerme*, yargıdan farklı olarak doğruluğu ya da yanlışlığı ispatlanabilen yargılardır. Her önerme bir yargıdır; ancak her yargı bir önerme olamaz. Aristo önermeleri üç ana başlıkta incelemektedir:

> "Basit Önermeler: Basit önermelere, yüklemli önermeler de denir. Bu tip önermelerde bağ kaldırıldığı zaman iki terim kalır. "Tebeşir beyazdır", "İnsan ölümlüdür", "Kuş uçar" örneklerinde "tebeşir, insan ve kuş" terimleri özne "beyaz, ölümlü ve uçmak" eylemleri yüklem "dır ve ar" ekleri ise bağdır.
>
> Bileşik Önermeler: İçerisinde birden fazla yargıyı gerektiren önermelerdir. "Güneş doğarsa gündüz olur.", "Sayı ya tektir ya çifttir.", Ahmet çalışkan ve zekidir." "Öğrenciler çalışıyor; çünkü sınav var."
>
> Karmaşık Önermeler: Özne ve yüklemi tek tek terimlerden oluşan basit önermelere denir. Bazen özne bazen yüklem bazen de her ikisi birden karmaşık bir durum gösterir. Özne veya yükleme bazı açıklayıcı fikirler eklenir. "Arkadaşları tarafından sevilen Ahmet çalışkandır" önermesinde karmaşıklık özne üzerindedir. Asıl önerme "Ahmet çalışkandır." önermesidir. Önermede özne "arkadaşları tarafından sevilen" cümlesi ile nitelik kazanmıştır. Nitelik veren söze yardımcı cümle (incidente) denir. Hem yüklemi hem öznesi karmaşık olan önermelere kaynaklarda sırasıyla şu örnekler verilir: "**Çalışkanlık insanı başarıya ulaştıran** meziyettir." ve

> "**Gürültü yapan** çocuklar, **onların bu davranışlarından rahatsız olanlarca sevilmezler**." (Komisyon: 5-34, Yıldırım 1999: 33-90, Eyüboğlu ve Yankın 2006: 3-41).

Basit önermeler, yukarıdaki tanımdan da anlaşılacağı gibi, tıpkı basit tümceler gibi kendilerinden daha küçük önermelere bölünemezler. Bu anlamda tümce sınıflandırmalarında, basit tümce sınıfıyla denktir.

Bileşik önermeler tanımında verilen önerme örnekleri incelendiğinde özne ve/veya yüklemlerin birden fazla oldukları, aynı statüdeki tümcelerin bağlaçlarla bağlandığı ve bu yargıların tek tek bağımsız yargılara bölünebileceği açıkça görülür. Bunlar İngilizce dilbilgisindeki ***compound*** *(birleşik)* Farsça dilbilgisindeki ***cümlât-ı mürekkeb-i peyûste (sıralı bileşik cümle)*** yapılarıyla denktir.

Karmaşık olarak tanımlanan ve örneklenen önerme tipleri ise İngilizce dilbilgisindeki ***complex*** (karmaşık) ve Farsça dilbilgisindeki ***cümlât-ı mürekkeb vâbeste (bağımlı bileşik cümle)*** tipleriyle örtüşür.

Hint-Avrupa dilbilgisi ve dilbilim geleneğinin Aristo'nun dil çalışmaları temelinde geliştiğini göz önünde bulunduracak olursak, burada örnek olarak seçtiğimiz İngilizcedeki bağlaçla kurulmuş tümcelerin ve üzerinde durduğumuz Farsça bir bağlaç olan *ki* ile kurulmuş tümcelerin neden bağlı tümceler olarak değil de birleşik tümceler olarak sınıflandırıldığı biraz açıklık kazanmaktadır. Bizim bağlaç olarak sınıflandırdığımız "ve, veya, fakat, ama, çünkü" gibi sözcüklerle bir araya getirdiğimiz tümceler ve içinde sıfat-eylem, belirteç-eylem ya da ad-eylem bulunan yapılarla bağladığımız tümceler aynı anlamsal değerde olsalar da yapısal değerde değildir. Sorunun temelinde sözdizimsel özelliklerle çeviri ve dönüşüm yoluyla ulaşılan anlamsal özelliklerden yola çıkmak ve bu şekilde farklı tipolojilere sahip dillerle Türkçeyi açıklamaya çalışmak yatmaktadır. Bu, başta söylediğimiz gibi çeviri ve dönüşüm yoluyla anlamları aynı; fakat yapıları farklı olan kuruluşları birbirlerine eşitlemeye çalışmaktır. Dizim anlamı belirleyen bir unsur olmakla birlikte, sözdizimi çalışmalarında anlamı bir mihenk taşı olarak kullanarak iki farklı dizimi birbirleriyle açıklamaya çalışmak yararsızdır. "Morfolojik düzey, tümce yapılışına ait dizimsel-dağılımsal düzey ve semantik düzey arasında her ne kadar sistemli bağlar meydana çıkarabilirse de biçimi anlamla bir tutmamak gerekmektedir." (Johanson 1975: 525).

İngilizcede ve Farsçada birleşik olarak sınıflandırılan tümce türlerinde her iki tümcenin de çekimli bir eylemle kurulması ve bir bağlaçla birbirlerine eklenmesi gerekmektedir. Bu tümceler, onlarda birleşik tümce adını alır. Türkçe sözdizimi çalışmalarında ise bu tip tümceler; *bağlı cümle* (Ediskun 1992: 387, Eker 2011: 441, Karaağaç 2011: 240, Delice 2012: 168-169)[3], *bağlı önermeler* (Gencan 2001: 148-149)[4],

[3] Ediskun, bağlı cümleler başlığı altında *ki*'li tümceleri de inceler (1992:388). Karaağaç *ki* bağlama edatıyla kurulmuş tümceleri birleşik tümceler başlığında incelemiştir (2011: 239).

bağlama edatları ile bağlanan cümleler (Karahan 2007: 85-91) başlıkları altında incelenmiştir. *Ki* bağlacıyla kurulmuş tümceler yaygın bir şekilde, tıpkı Farsçadaki gibi, birleşik tümce olarak ele alınmıştır (Ergin 2002: 405, Karaağaç 2011: 239-240). Başka bir bakış açısı da hem eylemsilerle kurulan tümceleri hem de Farsçadan alıntı subordinat yaptığı kabul edilen bağlaçlarla kurulmuş tümceleri Avrupa dillerindeki subordinat yapılarla bir tutup hepsini birleşik tümce başlığı altında incelemektir (Göksel ve Kerslake 2005: 401-403).

Farsçanın birleşik olarak ifade ettiği *ki*'li yapıları, aynı mantık ve dizim kurallarını kabul ederek birleşik olarak kabul etmenin doğru olmadığını düşünüyoruz; çünkü bu durumda; sözdizimi çalışmalarında bağlaçlarla kurulan diğer tümceleri bağlı tümce olarak kabul etmek mantık, en azından terim hatasıdır. Eğer *ki* ile bağlanmış tümceler, birleşik tümce olarak kabul edilecekse *çünkü, ama, fakat, ancak, ve, veya, ya da* gibi bağlayıcı sözcüklerle kurulan tümcelerin de birleşik tümce olarak kabul edilmesi gerekir. Eğer *ki* bir bağlaç olarak sınıflandırıldı ise ve Türkçedeki öbekleşmelerin isimleri morfolojik türlere göre veriliyorsa (ad tamlaması, ilgeç öbeği, bağlama öbeği gibi) kendisi de bir öbek olan tümcenin de bu morfolojik birime göre adlandırılması; *ki*'li tümceler de dahil olmak üzere bu gibi tümcelerin bağlı tümceler adıyla sınıflandırılması gerekir. Yukarıda Farsça dilbilgisi çalışmasından alınan örneklerde görüldüğü gibi *ki* sözcüğü Türkçedeki –bu bağlaçlar da dilsel kopyalardır- herhangi bir bağlaç gibi çekimli iki eylemin bulunduğu iki tümceyi çeşitli anlam ilişkileri ile bağlamaktadır. Asıl unsurun yardımcı unsurdan önce gelişi nedeniyle zaten alıntı olduğu aşikâr olan *ki*'nin Farsçadaki kullanımıyla ilgilidir ve *ki* bağlacıyla birleşmiş başka bağlaçlar için de geçerlidir: "*Sınavı kazanamadı; çünkü yeteri kadar çalışmadı.*" tümcesi "kazanamadı" ve "çalışmadı" çekimli eylemlerinin yüklem olduğu aralarında neden-sonuç ilişkisi biçiminde anlamsal bağ bulunan iki tümceyi bağlamaktadır. Tümce asıl ve yardımcı unsurlar olarak ayrılacak olursa "*Sınavı kazanamadı.*" tümcesi asıl; "*Yeteri kadar çalışmadı.*" tümcesi ise yardımcı unsur olarak kendini gösterir ve bu da Türkçenin sözdizimi kurallarının tersi bir işlemi göstermektedir. Hem bu açıdan hem de İngilizce ve Farsçadaki örnekleri açısından bakılacak olursa bu tümce tıpkı *ki*'li tümceler gibi birleşik tümce olarak sınıflandırmalıdır. Öyleyse diğer bağlaçlar bağlı, sıralı gibi tümce sınıflarını oluştururken *ki* bağlacı ile yapılmış tümcelerin ayrıcalığı nedir ki bu tip tümceler birleşik tümce olarak sınıflandırılmaktadır? Bu durumda *bağlı ve birleşik* terimlerinin yeniden gözden geçirilmesi gerecektir.

"Bağlaç terimi, Gramer Terimleri Sözlüğü'nde, söz içinde iki kelimeyi, aynı

---

[4] Gencan, bağımlı önermeler başlığı altında aldığı örneklerde *ve, fakat, ama* gibi bağlaçları kullanmamıştır. *Ki* bağlacı ile bağlanan tümceleri bağlı tümceler altında örnekler. İki çekimli eylemden oluşmuş tümcenin virgül ya da noktalı virgül yerine *ve* ile bağlanarak da sıralanabileceğini ifade etmiştir (2001: 148-149).

> değerde iki cümle unsurunu, iki yargıyı birbirine bağlayarak aralarında çeşitli yönlerden ilgiler kuran ve söz içindeki iki kavram veya düşünceyi bütünleştiren görevli kelimelerdir. Bazı bağlaçlar, bağladıkları iki kelime veya yargıdan önce veya sonra tekrarlanarak da kullanılırlar şeklinde tanımlanır ve bağlaç örnekleri arasında "ki" ve "ki" bağlacıyla birleşmiş bağlaçlar sıralanır." (Korkmaz 1992: 18).

Zeynep Korkmaz, *Gramer Terimleri Sözlüğü* adlı çalışmasında *birleşik cümle*yi şöyle tanımlar: "İçinde esas yargının bulunduğu bir cümle ile temel cümleyi anlam ve görev bakımından tamamlayan, fiili çekimli olan ve değişik yapı özelliklerine sahip bulunan bir veya daha fazla yan cümlelerden oluşmuş cümle türü". Bu tanımdan sonra Türkçede birleşik cümle sayılan koşullu ve *ki*'li tümcelerden başka Hint-Avrupa dilbilgisinde tanımlanan tipte bağlaçlarla kurulmuş tümceleri örnek olarak sıralar (1992: 26-27).

Bu durumda birleşik tümce konusunda, sözdizimi çalışmalarında iki çıkış yolu bulunmaktadır:

1. Eğer Batı dillerinin sözdizimi terimleri ölçüt alınacaksa aynı statüdeki yüklemlere sahip olan ve bağlaçlarla bağlanan ***bağlı tümceler,*** anlamsal özellikleri dikkate alınmadan –açıklayıcı, sıralanmış gibi- ***birleşik tümce*** olarak ele alınıp *ki*'li tümcelerle birlikte ***birleşik tümce statüsünde*** incelenmelidir. Ancak burada birleşik teriminin Türkçe çalışmalarında ifade ettiği anlam gözden kaçırılmış olacaktır; çünkü birleştirmek farklı iki unsurdan tek bir unsur oluşturmak ya da terkip anlamını taşıdığından yapıyı net olarak ifade eden terim olmayacaktır.
2. Konu; bağlama sözcüğünün ve bağlaç terimimin anlamı, Hint-Avrupa sözdiziminin koyduğu ilkelerle beraber düşünülecek olursa bağlayıcı biçimbirimlerle bir araya getirilmiş; ancak morfolojik olarak bağımsız iki tümcenin art arda sıralanması olarak yorumlanarak *ki*'li tümceler de bağlı tümceler sınıfında ele alınmalıdır. Farsça ya da İngilizcenin bu gibi yapılara birleşik demesi ve bu yapıların Türkçede eylemsilerle karşılanmış yapılara benzemesi ya da benzememesi Türkçe sözdizimi çalışmalarının varacağı sonuç olmamalıdır. Terminolojinin çeviri olması burada büyük bir sıkıntı yaratmaktadır. *Compound* sözcüğü birleşik olarak çevrilse bile bu terim Türkçede yerine oturmamaktadır. Farsça ve İngilizcenin terminolojisi kendi dillerinden hareketledir; ama bunları doğrudan Türkçeye kopyalamak mantıkî hataları da beraberinde getirecektir İkinci yolun tercih edilmesi, yani bağımsız iki yargının bağlayıcı bir biçimbirimle bağlanması nedeniyle *ki*'li tümcelerin birleşik değil, *bağlı* olarak kabul edilmesi gerekir. Türkçe sözdizimi çalışmaları kendi terimleri ve Türkçenin kendi olanakları içinde gerçekleştirilmelidir.

Kaynaklar

DELİCE H. İ. (2012) *Türkçe Sözdizimi,* İstanbul: Kitabevi.

DEMİR N., YILMAZ E. (2010) *Türk Dili El Kitabı,* Ankara: Grafiker Yayınları.

DEMİR R. (2005) Bergamalı Kadri. R. DEMİR içinde, *Philosophia Ottomanica -Eski Felsefe-* (Cilt I). Ankara: Lotus.

DOĞAN E. (2006) "Ahlâk-ı Alâî'deki 'Çün'lü Birleşik Cümle Yapılar", *TDAY-Belleten*, 29-40.

ECKMANN J. (1959) "Çağataycada Yardımcı Cümleler", *TDAY-BELLETEN*, 27-58.

EDİSKUN H. (1992) *Türk DilBilgisi,* İstanbul: Remzi Kitabevi.

EKER S. (2011). *Çağdaş Türk Dili* (7. baskı), Ankara: Grafiker Yayınları.

ERGİN M. (2002) *Türk Dil Bilgisi,* İstanbul: Bayrak Basım, Yayım, Dağıtım.

EYÜBOĞLU F. N., ve YANKIN N. (2006) *Lise Mantık Ders Kitabı,* İstanbul: Devlet Kitapları.

GECE M. (1998) "Türkiye Türkçesinde Bağlı Cümle", *Türk Dili* (562), 332-339.

GENCAN T. N. (2001) *Dilbilgisi,* Ankara: Ayraç.

GÖKSEL A., & KERSLAKE C. (2005) *Turkish: A Comprehensive Grammar,* New York: Routledge.

GRØNBECH K. (2000) *Türkçenin Yapısı,* (Çev.: M. AKALIN), Ankara: TDK.

GÜLSEVİN G. (1990, Kasım) "Türkçede -sA Şart Gerundiumu Üzerine", *Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi, II*(467), 276-279.

JARVIE G. (1993). *Bloomsbury Keys Grammer Guide,* London: Bloomsbury Publishing.

JOHANSON L. (1975) "Fiilimsi Önermelerin Görevleri Üzerine", *I. Türk Dili Bilimsel Kurultayında Sunulan Bildiriler (Ankara 27-29 Eylül 1972)*, 525-529. Ankara: TDK.

JOHANSON L. (2007) *Türkçe Dil İlişkilerinde Yapısal Etkenler,* (Çev.:N. DEMİR), Ankara: TDK.

KARAAĞAÇ G. (2011) *Türkçenin Sözdizimi*, İstanbul: Kesit Yayınları.

KARAHAN L. (1995) "Türkçede Birleşik Cümle Problemi", *Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı (22-23 Ekim 1993)*, 36-42. Ankara: TDK.

KARAHAN L. (2000) "Yapı Bakımından Cümle Sınıflandırmaları Üzerine", *Türk Dili* 583, 16-23.

KARAHAN L. (2007) *Türkçede Sözdizimi*, Ankara: Akçağ Yayınları.

Komisyon. (1991) *Lise ve Dengi Okullar İçin Mantık,* İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

KORKMAZ Z. (1992) *Gramer Terimleri Sözlüğü,* Ankara: TDK.

MEHMEDOĞLU A. (1999) "Bağımlı Birleşik Cümle Üzerine", *Türk Dili (*567), 222-229.

SAVRAN H. (1999) "Birleşik Cümle Üzerine", *Türk Dili ve Edebiyat Dergisi* (568), 325-330.

TELLİ B. (2013) "Ki Bağlama Edatı, Ki'li Birleşik Cümleler ve Küçük Ağa'daki Ki Bağlayıcısının Fonksiyonları", *JASS, VI* (Nisan/4), 1061-1080.

TULUM M. (1994) "Orhon Yazıtlarında Birleşik Cümleler ve Baş Cümle ile Yardımcı Cümle İlişkileri", *TDAY-Belleten*, 193-205.

YILDIRIM C. (1999) *Mantık -Doğru Düşünme Yöntemi,* İstanbul: Bilgi Yayınevi.

YILDIRIM N. (2010) *Farsça Dilbilgisi,* Ankara: Fenomen.

ZÜLFİKAR H. (1995) "Girişik Cümle Sorunu", *Türk Dili* (522), 643-648.

Mustafa Levent Yener

Yrd.Doç.Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü öğretim üyesi.

Adres: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü Terzioğlu Yerleşkesi 17020 Çanakkale – TÜRKİYE

E-posta: mlyener@gmail.com

Yazı bilgisi:

Alındığı tarih: 3 Temmuz 2013

Yayına kabul edildiği tarih: 23 Ekim 2013

E-yayın tarihi: 2 Şubat 2014

Çıktı sayfa sayısı: 12

Kaynak sayısı: 30